

İslâm'dan Önce Arap Yarımadasındaki Sa'âlîk Grupları -Arap Kargaları Taifesinin Örnekleri-

HASAN 'İSÂ EL-HAKÎM VE SELÂM
KENÂVÎ 'ABBÂS EL-İBRAHİMÎ*

ÇEVİREN: HAKAN TEMİR
ARŞ. GÖR.

ORDU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.



ÖZET

Sa'âlîk tek bir grup değil, aksine birkaç gruptan oluşuyordu. Çünkü ekonomik düzenlemeler, coğrafi ve içtimai çevre gibi birçok nedenden ve aynı zamanda gelişmekte olan siyasi olaylarda dolayı sa'âlîk gruplar çoğalmıştı. Kargalar taifesi, İslamiyet'ten önce Arap yarımadasında üç gruba ayrılan sa'âlîklerin birincisidir. Babaları tarafından dışlanan, Habeşistanlı siyah kadınların doğurduğu çocuklardan oluşurdu. İkincisi çok fazla suç işledikleri için kabilelerinden dışlanan el-Halâ'dır. Üçüncüsü ise halâ'dışındaki sahipsizlerdir. Onlar, sa'lekeyi profesyonel olarak öğrenen Habeşistanlı fakir kölelerden oluşmaktaydı. Karga sa'âlîkler, İslâm'dan önceki Arabistan'da yer alan toplumunun en düşük tabakalarından biri olan köle tabakasındandı. Bu yüzden köleler, hür insanların yapmak istemedikleri süt sağma ve ambalajlama gibi işleri yapıyorlardı. Dolayısıyla Arapların kargaları Aristokratik Arap toplumunda her şeyden mahrumdu. Arapların karga taifesi hayatlarını saf Arapların hizmetinde geçirirlerdi. İlaveten dans ederler, şarkı söylerler, sövülürler ve siyahlıkla ayıplanırlardı. Çoğu zaman atalarına da küfür edilirdi. Küfür işitmelerinin sebebi renkleriyle alakalıdır. Bu nedenle onlar sosyal hayata itaatsiz oldular.

[*] Adabü'l-Küfe Dergisi, Irak, Yıl: 2013; Sayı: 15.
حسن عيسى الحكيم سلام كناوي عباس الإبراهيمي، آداب الكوفة، تاريخ النشر: 2013
بلد النشر: العراق، رقم الطبعة: العدد 15

ABSTRACT

The saaleek were not castes one but were from many group because many reasons as the Economical settings, Geographical and social environment, as well as political situation that making in growth and development this seelaak groups, where as various that castes.

The strangers caste were one from among three castes that consist of the Saaleek in Arabic per-Islamic period the strangers caste were consist of sons bondmaid Happesh black whereof throw away fathers them whom not to follow them, and disso iutes caste (abnomales) whom deposition tribes them for numerou serious crime, and castes were not from strangers or sons bondmaid but were from pores whom profession the Al-Seelaak professionalism. The strangers caste were included the slaves class that were one from classes Arab social in Arabia in the pre-Islamic period which be located in low caste of the social, so they were making with servant which refuse from nobleman make as milk, wrap up, so the strangers Arab castes were miserable caste in Arab social aristocratic. The strangers caste life them as series from humbleness which were making servants Arab frankers as well as instruct them with dance, singing as well as the swearword and shame with black that because everments coloures, so they disobey social.

Giriş

Sa'âlik,^[1] gördüğümüz kadarıyla tek bir grup değildi. Coğrafi şartlardan, iktisadî ve içtimâî durumlardan dolayı birkaç gruptan oluşuyordu. Siyasî olaylar, Sa'âlik gruplarının oluşmasında ve devam etmesinde etkili oldu. Çünkü yarımadaadaki mevcut şartların değişmesi farklı grupların oluşmasına neden olmaktaydı.

İslâm'dan önce Arap yarımadasında Sa'âlikler üç gruba ayrılıyordu. Birincisi Gurebâ (kargalar) taifesidir. Babaları tarafından dışlanan, Habeşistanlı siyah kadınların doğurduğu çocuklarından müteşekkildi. Çocukların siyah renkte doğmasını kusur olarak algıladıkları için kendilerine nispet etmeyi utanç sayarlardı. Bu şekilde doğan çocukları annelerinin soyuna dahil eder, memnuniyetsizliklerini dile getirmek için onlara "Arapların Kargaları" lakabını verirlerdi. İkincisi çok fazla suç işledikleri için kabilelerinden dışlanan el-Halâ' (eş-Şuzâz)'dır. Üçüncüsü ise halâ' dışındaki sahihsizlerdir. Onlar, Sa'lekeyi profesyonel olarak öğrenen Habeşistanlı fakir kölelerden oluşmaktaydı.^[2]

Burada söylememiz gerekir ki, Sa'âlik grubunu oluşturan taifeler asırların değişmesiyle farklı tabakalar ve isimlerle kendisini göstermekteydi. Nebevî asırda cahiliyedeki sosyal tabakalar ortadan kalktı. Çünkü o grupların varlık sebebi olan adaletsizlik İslâm diniyle ortadan kaldırıldı. Emevîlerin asrından (h.41-132) kısa bir süre önce

[1] Su'lûk kelimesi lügatte fakirlik manasına gelir. Sosyal tabakaların oluştuğu Arap toplumunda malı mülkü olmayan, güveneceği bir dalı bulunmayan veya hayatta bir yardımcı olmayan fakire de su'lûk denilirdi. Dağa çıkarak eşkıyalık yapan fakirlerin oluşturduğu gruba ise saâlik ismi verilmiştir.

[2] Şevkî Dayf, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî-Asru'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1977, s. 175; Yûsuf Huleyf, *eş-Şuarâu's-Saâlik fî'l-Asri'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1996, s. 75 ve sonrası.

Sa'âlikler, dışlananlar (el-Halâ'), fakirler (el-Fukarâ'), adalet ve siyasetten kaçanlar (el-Fârûn minel'Adaleti ve's-Siyâsiyyûn) ve neredeyse ortadan kalkmak üzere olan kargalar (Ġurabâ)'dan oluşan dört taife tekrar ortaya çıktı. Abbâsiler döneminde (h.132-656) el-Fukarâü'l-Hecâi (savunmasız fakirler), el-Fukarâü'l-Lusûs (hırsız fakirler), el-Ayyârîn , Şuttâr ve Fityânü't-Tufelliyyîn gibi yeni gruplar ortaya çıkmaya başladı. Bu arada el-Halâ' ve eş-Şuzaz grupları tamamen ortadan kalktı. Siyah kargalarda öyledir. Çünkü Araplar kabilelerinin çoğu dağılmaya başlamıştı. Araplar acemlerle karışmıştı. Geçmişte şiddetle savundukları birçok geleneği artık terk etmişlerdi.^[3]

Cahiliyede görülen üç Sa'âlik taifelerinin ortaya çıkış nedeni ortaktır. Toplumda zulmün başlamasıyla halkın arasındaki bağ koptu. Bağların kopmasıyla toplum için çalışan her ferдин toplumun yararını gözeterek tabi olduğu içtimaî kurallar da bozuldu.^[4] Toplum içerisinde tabakaların ortaya çıkması kaçınılmaz bir gerçek oldu.

Saâlik şemsiyesi altında farklı grupları bir araya getiren şey, savunucularının o zamandaki içtimaî ve iktisadî nizama karşı çıkışlarıdır. Toplumdaki adaletsizliği reddedip isyan ettiler. Çünkü cahiliye düzeninde, zulüm çok belliydi. Sisteme karşı durduklarında kabilelerince dışlandılar. İçtimaî ve örfî kanunların dışına çıkmakla suçlandılar. Böylece iki taraf arasında tartışma başladı. Neticede fakirlerden, kabilesinden dışlananlardan ve kargalardan oluşan üç taife zuhur etti.^[5]

Saâlik taifelerinin içerisinde kavimlerin şerefli adamları da vardı. Bunlar bir süreliğine Sa'âliklerin arasına katıldılar. Sonra kavimlerinin önde gelenleri oldular. el-Hemdânî (ö. h.334) bu konuda şu bilgiyi nakletti: "Abdullah b. Cüd'an^[6] hayatının ilk dönemlerinde çok fakirdi. Kureyş'in Sa'âliklerinden

[3] Hüseyin Atvân, *el-Mevsûatü't-Târîhiyye li'l-Asreyn el-Emevi ve'l-Abbâsi- eş-Şu'arâü's-Saâlik fi'l-Asri'l-Abbâsiyyü'l-Evvel*, Dâru'l-Cehl, Beyrut, 1972, Cilt: 2, s. 55; Muhammed Habîb en-Neccâr, *Hikâyâtü'ş-Şüttâri ve'l-Ayyârîn fi'Turâsi'l-Arabî*, Dâru'l-İnmâ', Kuveyt trz., s. 35; Vâil Duyûb, *Hareketü's-Sa'leketi ve'n-Niza'ati'l-İctimâi'l-İştirâkiyye*, Mecelletü Ma'rife, sayı: 407, yıl: 36, Dımaşk 1996, s. 61.

[4] Şevki Dayf, *Târîhü'l-Edeb*, s. 175; Huleyf, *eş-Şuarâü's-Saâlik*, s. 5 ve sonrası.

[5] Muhammed Kürt Ali, *el-İslâm ve'l-Hadâratü'l-Arabiyye*, 3. Baskı, Kahire 1978, I, 134; Hüseyin Ca'fer Nuredîn, *Mevsûatü'ş-Şuarâi's-Saâlik- es-Sa'leketü ve'ş-Şi'rü fi'l-Mizân*, Dâru İrşâd, Beyrut 2007, I, 268; Neccâr, s. 19.

[6] O, Amr b. Ka'b b. Teym b. Müre el-Kureşî'dir. Cahiliye döneminde cömertliğiyle tanınırdı. Onun büyük bir yemek tabağı vardı. Oturanlar ve yürüyenler o tabaktaki yemekten karnını doyururlardı. Ümeyye b. Ebû's-Salt şiirinde ona hitap ederek şöyle dedi: İhtiyacımı söyleyeyim mi yoksa yeter mi Senin hayran ? Senin meziyetin hayadır. Bu konuda bakınız: Muhammed İbn Sellâm el-Cumahî (h. 231/m 845), *Tabakâtü Fuhûlu'ş-Şuarâ*, Şerh: Mahmud Muhammed Şakir, Dâru'l-Medenî, Cidde 1980, s. 265; Muhammed İbn Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (h. 245/m. 859), *el-Muhabber*, el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut, s. 137; Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî (h. 1093/ m. 1682), *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübb Lisânü'l-Arab*, thk: Abdüsselam Muhammed Hârûn, Mektebetü 'l-Hâncî, Kahire 1997, VIII, 388;

di.^[7] Çok fena bir adamdı, çok fazla suç işliyordu. Kavmi, kabilesi, aşireti ve ailesi onu dışladı.^[8] Sa'âlîk taifesini kurduktan sonra birçok kabileden de ezilen insan yanlarına katıldı.^[9]

Kargalar Taifesi:

Cahiliye döneminde Araplarda hâkim olan kabile hayatı ve kabilenin hem cins insanlardan yani aynı kanı taşıyan, kan bağıyla birbirine bağlı olan fertlerden oluştuğu inancı dışlananlar (el-halâ'/eş-Şuzâz) grubunu ortaya çıkardı. Kan birlikteliği inancının yansıması kargalar taifesidir. Bunlar Arapların garipleri ve siyah renkte olduklarından kargaya benzetilen çocuklardı.^[10] Bu tabakada zikredilenlerin anneleri siyah renkte olduğu için, çocuklar siyah tenli doğarlardı. Renklerinden dolayı "Arapların Kargaları" lakabını aldılar. Annelerinin siyah olmasının yanında^[11] Araplarda karga uğursuzluklara delalet ettiğinden^[12] böyle bir isim seçildi. Araplarda uğursuzluğa delalet eden ne varsa, karga ondan daha fazla uğursuzluğa delalet ederdi.^[13] Yani uğursuzlar içerisinde en uğursuzdu. Bu nedenle karga isminden olumsuzluk ifade eden gurbet, ayrılık (iğtirâb) ve yolcu (ğarîb) kelimeleri türetildi.^[14] İslâm'dan önceki sırada Arap kargaları böyle olumsuz şeylere delalet ediyordu.^[15]

Hayreddin ez-Ziriklî, *el'İlâm Kâmûs ve Terâcim li Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müstârîbin ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut 2005, IV, 76.

- [7] Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Yûsuf b. Dâvud, *el-İklîl*, Dâru's-Selâm, Bağdâd 1931; VIII, 184.
- [8] İmâdüddin İsmâil b. Amr İbn Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî (h. 774/m. 1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü Meârif, Beyrut 1966, II, 217; Mecdüddin Ebû Saâdâtü'l-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî (h. 606/1209), *en-Nihâyetü'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk: Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Dâru İhyâü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1963, II, 202.
- [9] Huleyf, s. 57; Dayf, s. 375.
- [10] el-Bağdâdî, V, 445.
- [11] Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (h. 255/m. 868), *el-Hayvân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 371.
- [12] Bu hayvan herkes tarafından bilinen karga kuşudur. Çoğulu "gîrbân ve egârîbe" (kargalar)'dir. Garbîb ise şiyah'tır. Şair onun hakkında şöyle demiştir:
Size ne oldu da Şenferâ'ya yetişmediniz, Siz karganın kanatları gibi hafif olduğunuz halde. Bu hususta bkz: Ebû Bekir Muhammed b. Hasan İbn Düreyd el-Ezdî (h. 321/m. 933), *Cemheretü'l-Lugât*, thk: İbrahim Şemseddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 332; Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Ragîb el-İsfahânî (h. 503/m. 1109), *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü'l-Şuarâ ve'l-Belağâ*, Tehzib: İbrahim Zeydan, Matbaatü Hilal, Kahire 1902, IV, 672.
- [13] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî (h. 429/m. 1037), *Letâifü'l-Meârif*, thk, İbrahim el-Abyârî-Hasan Kâmil es-Safrâfî, Dâru ahyâü'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut 1960, II, 112.
- [14] Câhız, el-Hayvân, I, 372.
- [15] Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Sîde el-Endülüsî (h. 458/m. 1065), *el-Muhassas*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut trz., VII, 151; Cemaleddin Ebû'l-Fadl Mükerrrem İbn Manzur el-Ensârî,

Kargalar (el-Ağribe), Araplar nezdinde Arapların çocuğu ve annelerinin siyah köleler olmasından dolayı siyah olarak doğan bir tür olarak bilinmekteydi. Bu tür siyah olarak doğar, çünkü anneleri siyah kölelerdendi. Bunlar sadece renklerinden dolayı zorluk çekmiyorlardı. Neseplerinden dolayı da zorluk çekiyorlardı.^[16]

Arap kabilelerinin üzerine kurulduğu temelin kan bağıyla birbirine bağlı çocuklardan oluştuğu inancı apaçık ortadadır. İnançlarının yansıması olarak her kabile de var olan sosyal tabakalar- aristokratlar (es-Serhâ), orta sınıf (el-Mevâlî) ve köleler (el-Abîd) arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir sürü âdet oluşmuştu. Abîd tabakası, aristokratik cahili toplumda kötü hayat şartlarında yaşam mücadelesi veriyordu.^[17]

Arapların kargalarının sayısı veya Sa'âliklerin kargalarının sayısı hakkında kaynaklar ihtilaf halindedir.^[18] Arapların kargalarının en meşhuru Antere b. Zebîbe'dir.^[19] O siyahî kölelerdendi.^[20] Hufâf b. Nedbe^[21] siyah olduğu için Arapların kargalarından sayılıyordu. O siyah bir cariyeye nispet edilir.^[22]

(h.711/m. 1311), Lisânü'l-Arab, Dâru Beyrut, Beyrut 1956, I, 647; el-Bağdâdî, I, 128.

- [16] es-Seâlibî, *Semâratü'l-Kulûb fî'l-Medâfi ve'l-Mensûb*, şerh: Halid Abdünnebi, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 106; Ebû Feyd Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî (h. 1205/m. 1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, II, 282.
- [17] Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru's-Şuûni's-Sekâfi, Bağdâd 1993, VII, 454.
- [18] Ebû'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî. (h. 911/m. 1505), *el-Müzhîr fî Ulûmi'l-Luğat ve Envâihâ*, thk: Fuad Ali Mansur, Darû lhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire trz, II, 431; el-Bağdâdî, I, 128.
- [19] O, Antere b. Şeddâd b. Amr b. Kirâd el-Absî'dir. İslam'dan önceki sırda Arapların en meşhur süvarilerindendi. Şairlerin birinci tabakasındandır. Necd ehliındendir. Annesi Habeşistanlı Zebîbe'dir. Annesi siyah olduğu için o da siyahtır. Ahlaki açıdan Arapların en erdemlilerindendir. Onurlu bir adamdı. Şiirlerinde incelik ve saflık vardır. Büyük bir zaman yaşadı. Gabrâ ve Dâhis savaşlarına şahit oldu. Kim tarafından öldürdüğüne dair ihtilaf vardır. Esed er-Râhis veya Cebbâr b. Amr et-Tâi tarafından yirmi iki yıl önce miladi olarak 600 yılında öldürdükleri rivayet edilir. Bu konu hakkında bkz. Hasan b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî (h. 370/ m. 980), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk: Abdüssettâr Ahmed Ferâc, Darû lhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1961, s. 153; Ebû Muhammed Ali b. Muhammed b. Saîd b İbn Hazm el-Endülüsî (h. 456/ m. 1063), *Cemheretü Ensâbü Arab*, Darû'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 2003, s. 440; Halîl el-Bedevî, *Uzmâ' ve Meşâhîr*, Dâru Üsâme, Ummân 1999, s. 208; ez-Ziriklî, I, 91 ve sonrası.
- [20] Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Ferec el-İsfahânî el-Kureşî el-Emevî, *el-Egâni*, şerh: Ali Mihnâ-Semîr Câbir, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, VIII, 246.
- [21] O, Hufâf b. Umeyr el-Hâris b. eş-Şerîd es-Sülemî'dir. Mudar kabilesindedir. Ebû Hirâşe künyesiyle meşhur oldu. O, şair, süvari ve cildi siyah olan Arap kargalarındandı. Rengini siyahî annesinden almıştı. Cahiliye döneminde uzun süre yaşadı. Abbâs b. Mirdas ve Düreyd b. Sa'sa'ayla birlikte ortak hadiseleri vardır. İslâm dini yayıldığıında Müslüman oldu. Mekke'nin Fethi, Huneyn ve Taif kuşatmalarına katıldı. Ridde olaylarında dinden dönenler arasında olmadı. Hicri 20/m. 640 yılında vefat etti. Bu hususta bkz. el-Âmidî, s. 153; Şihâbeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (h. 852/ m. 1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Darû'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut trz., I, 436; ez-Ziriklî, I, 309.
- [22] Ebû Muhammed b. Abdullah b. Müslîm İbn Kuteybe ed-Dineverî (h. 276/ m. 879), *el-Meârîf*, Darû lhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1970, s. 142; el-Bağdâdî, I, 128.

Karga olarak kabul edilen başka kişilerde vardır. Saâliklerin kargalarının en meşhuru ise es-Süleyk b. es-Seleke'dir.^[23] Annesi siyah bir cariyedir.^[24] Teebbeta Şerran,^[25] Şenferâ^[26] ve Hâciz el-Ezdî^[27] anneleri siyah olan Sa'âlik taifesindedir.^[28]

Kaynakların yalnızca Sa'âliklerin belli başlılarından bahsetmesi, özellikle cesaretleri ve kuvvetleri takdir edilen, Arapların hoşuna giden kimselerin haberlerinin aktarılması gerçeği dikkate alındığında karga diye nitelenen Sa'âlik taifesinin sayılarının –yukarıda sayılanlardan- daha fazla olduğunda şüphe yoktur.^[29] İslâm'dan önceki aristokratik Arap toplumunda köleler tabakasının sayısı azımsanamazdı. Arap adetlerinden birisi de zenci köle kadınlarla evlenmekti. O dönemde çok yaygın bu âdet siyahîlerin sayısını artırdı.^[30]

Karga Sa'âlikler, İslâm'dan önceki Arap toplumunun içerisinde yer alan kabile toplumunun en düşük tabakalarından biri olan köle tabakasındandı. Köleler, hür insanların yapmak istemedikleri süt sağma ve hayvanların memelerini ip ile bağlama gibi işleri yapıyorlardı.^[31] Abîd Antere b. Zebîbe'nin annesi siyah bir cariye idi ve devenin memesini iple bağlamasıyla gündeme geldi. Üst tabakadaki insanlar durumuyla dalga geçmek ve konumunu belirtmek için şöyle derlerdi: “Köle savaşta kaçmayı bilmez. Süt sağmayı bir de

[23] O, Süleyl b. Amr es-Sa'dî et-Temîmî'dir. Süleyk'in annesi Seleke'dir. Annesine nispet edilir. Annesi siyahî renkteki Arap kargalarındandı. Çok hızlı yürümesinden dolayı Araplar arasında yürüyüşü atasözü oldu. Hicri 17/m. 605 yılında öldürüldü. Bu hususta bkz. İbn Kuteybe, eş-Şiir ve eş-Şuârâ, s. 246; İsfahânî, II, 34; el-Âmidî, s. 202; ez-Ziriklî, III, 115.

[24] Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred en-Nahvî (h. 285/ m. 898), *el-Kâmil fi'l-Lugât ve'l-Edeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 310; es-Seâlibî, II, 112 ve sonrası.

[25] Sâbit b. Câbir b. Süfyân, Ebû Zühayr el-Fehmî'dir. Mudar kabilesindedir. Her zaman ilereye atılan ve cesur bir adamdır. Cahiliye dönemindeki cesur Araplardandı. Tihâme ehliindedir. Usta bir şairdi. Çölde gördüğü kertenkeleyi yakalamadan bırakmıyordu. Hüzeyl'in beldesinde öldürüldü. Rahman diye bir mağaraya gömüldü (h. 80/ m. 540). Bu hususta bkz. İbn Kuteybe, eş-Şiir ve eş-Şuârâ, s. 212; el-Bağdâdî, XXI, 145; ez-Ziriklî, II, 97.

[26] O, Kehlân kabilesinden Amr b. Mâlik el-Ezdî'dir. Cahiliye şairlerindedir ve Yemenlidir. İkinci tabakanın ustalarındandı. Her zaman ileriye atılan ve cesur bir adamdır. Kabilesi onu kabileden attı. Yarışmalarda öne geçen bir adamdı. Onun hakkında örnekler söyleniyordu. Beni Selmân onu h. Önce 100/ m. 525 yılında öldürdü. Bu hususta bkz. İsfahânî, XXI, 144; el-Bağdâdî, III, 343 ve sonrası; ez-Ziriklî, V, 85.

[27] Hâciz b. Avf b. el-Hâris el-Ezdî İslamdan önceki sırada Arapların eşkıyalık yapan saâliklerindedir. Çok hızlı koşmasıyla meşhur oldu. O koşarken atları bile geçiyordu. Bu hususta bkz. İsfahânî, XIII, 211; İbn Düreyd, s. 514; ez-Ziriklî, II, 153.

[28] el-Bağdâdî, I, 128.

[29] İsfahânî, VIII, 246.

[30] Cevad Ali, IV, 554.

[31] O, yavrusu süt emmesin diye devenin memesini iple bağladı. Bu hususta bkz. İbn Manzûr, IV, 451.

hayvanların memelerini ip ile bağlamayı bilir.”^[32] Malların alınıp-satıldığı gibi köleler de alınıp satılırdı. Kölenin sahibi özel mülkiyetini nasıl kullanıyorsa köleyi de öyle kullanırdı. Kabile kanuna göre köle, hiçbir şekilde geleceği hakkında hiçbir görüş söyleme hakkına sahip değildi. Çünkü o hayvan veya eşya gibi bir mülkiyettir. Bütün mülkiyetler elden ele devredilmesiyle eş değer olarak kölenin mülkiyeti de intikal ederdi. Kölelerin her ne kadar diğer insanlar gibi ruhu, anlayışı ve duyguları olsa da hiç birisi idrak ve şuur sahibi görülmezlerdi.^[33]

Arapların karga taifesi aristokratik Arap toplumunda her şeyden mahrum bir gruptu. Onların hayatı bir zillet zinciriydi. Hayatları saf Arapların (es-Serhâ) hizmetinde geçerdi. İlaveten dans ederler, şarkı söylerler, sövülürler ve siyahlıkla ayıplanırlardı. Çoğu zaman atalarına da küfür edilirdi. Küfür işitmelerinin sebebi renkleriyle alakalıdır.^[34] Çünkü Araplar, siyah rengin uğurlu bir renk olmadığını kabul ederlerdi. Siyahı şerrin ve şeytanın rengi addederlerdi.^[35] Siyahlığı nesebin sağlam olmadığına dair bir işaret olarak algılandığı.^[36] “Araplar bu adam beyazdır, bu kadın beyazdır.” dediklerinde adamın ya da kadının ırzı başkasından koruduğunu kast ederlerdi.^[37] Bir adam beyaz olduğu zaman beyazlığıyla övünüyordu. Annesi beyaz olunca da aynı şeyi yapıyordu. Kadının güzelliğinin göstergesi beyazlık özelliğidir. Beyazlık kadının şerefine kanıttır. Öyle ki, savaş esirlerinin (sebeyâların) beyaz olmasıyla iftihar ediyorlardı.^[38]

Kaynaklar işaret ediyor ki, köleler tek bir cins değillerdi. Aksine farklı kökenlerden geldiklerinden çeşit çeşitlerdi. Aralarında Arap kökeninde olanlar, bir kabilenin diğer kabilelerle savaşması neticesinde ele geçirilen esirlerdi. er-Rakîk diye isimlendirilen^[39] Arap olmayan köleler, Arap yarım adasının yanındaki ülkelerden getiriliyordu. Arap olmayan kölelerin pek çok çeşidi

[32] İsfahânî, VIII, 248; el-Bağdâdî, I, 128.

[33] Adam Metz, *el-Hadâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fî'l-Karnî'r-Râbi'l-Hicrî ev Asri'l-Nehdeti fî'l-İslâm*, trc: Muhammed Abdü'l-Hâdî, Darü'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1967, s. 539; Hâlid el-Aselî, *Muhâdarât fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, takd. İmâd Abdusselâm Raûf, Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfi, Bağdâd 2002, I, 62; Cevâd Ali, IV, 555.

[34] Câhız, *Resâilü'l-Câhız*, thk: Abdusselam Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1964, II, 178.

[35] Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun (h. 808/m. 1405), el-Mukaddime, Şerh: Ali Abdül-vâhid Vâfi, Lecnetü'l-Beyânî'l-Arabî, Kahire 1965, I, 504.

[36] İsfahânî, XIII, 65.

[37] İbn Manzûr, VIII, 124.

[38] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve'ş-Şuûrâ*, s. 256; el-Müberred, II, 356; İsfahânî, XI, 154.

[39] er-Rîk kölelik demektir. er-Rakîk, memluk olandır. Köleye er-Rîk dendi, çünkü o malikine aittir. Bu hususta bkz. İbn Manzûr, X, 124.

vardı. Bunlardan siyah köleler aslen Habeşî'dir.[40] Barış ve savaş günlerinde bir silah olup efendilerini savunmak, günlük işlerde hizmet etmek ve emek harcamak üzere zenginler tarafından satın alınırlardı. Arap olmayan köleler içerisinde beyaz kölelerde vardı. Bunlar Şam ve Irak'tan esir olarak Arabistan'a getirilir ve çarşılarda satılırlardı.^[41] İdrak ve mârifet sahibi olduklarından bunların durumu siyah kargaların durumundan daha üstündü ve daha iyiydi. Maharet ve zekâ gerektiren işlerde çalıştırılırlardı. Böyle olunca fiyatları siyah kargaların fiyatından daha fazla idi. Onları sadece çok zengin olanlar alabiliyordu.^[42]

İslâm'dan önce Arap toplumunda dışardan getirilen kölelerin (er-Rakîk'in) sayısı çok fazlaydı. Kaynaklar işaret ediyor ki, Arap toplumunda her efendinin yanında çok sayıda bu kölelerden vardı. Her evde bir köle bulunması arzulanırdı. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Abdullah b. Ebî Rebîa'nın^[43] yanında bütün meslekleri bilen Habeşî kölelerinin olduğu ve bunların sayısının çok fazla olduğunu söyledi.^[44] Hatta yardım etmesi için Hz. Muhammed'e bu köleleri yanına almasını teklif etmişti.^[45]

Kargaların en önemli kaynağı esaretti. Kargalığın en önemli kaynağı adedilen esirlik durumlarının sebebi Araplarda ansızın yapılan saldırıların ve savaşların çok yaygın olmasıdır. Kabileler ve kabilelerin başındaki efendiler her zaman çekişme içerisindeydiler. Bazen intikam bazen de mallarını gasp etmek için komşu kabilelere saldırırlardı. İntikam alacakları zaman, amaçları sadece öldürmek değildi. Aynı zamanda savaş sonunda yenilgiye uğrattıkları kabilelerin mallarına el kor ve yakınlarını esir alırlardı. Çünkü bunlar maddi bir ganimetti. Araplar sabaha karşı ani baskın yaptıkları, fakirleştikleri^[46]

[40] Habeş: Onlar Habeşlerdendir. Su'dan halkından bir türdür. İbn Manzûr, VI, 278.

[41] Ebû Muhammed b. Abdülmelik İbn Hişâm (h. 213/m. 828), *es-Sîretü'n-Nebevî*, thk. Mustafa es-Sakâ ve Arkadaşları, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., II, 171; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 486; Ebû Abdullah Muhammed Abdü'l-Mün'im el-Himyerî (h. 727/m. 1326), *er-Ravdu'l-Mî'târ fî Ahbâri'l-Aktâr*, Beyrut 1984, s. 64; Cevad Ali, IV, 555.

[42] Burhaneddin Dellû, *Musâhametü fî Eâdetü Kitâbetü't-Târîhi'l-Arabî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut 1985, s. 199; Cevad Ali, VII, 456.

[43] Abdullah b. Ebî Rebîa'nın gerçek adı Amr'dır Huzeyfe olduğu da söylenir. Zü'r-Rımheyn b. Muğire b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm olarak lakaplandırıldı. Ebû Abdurrahman künyesidir. İsmimin Büceyr olduğu da söylenir. Peygamber efendimiz Müslüman olmasıyla adını değiştirdi. O Ayyâş b. Ebî Rebîa ile baba tarafından kardeşti. Annesi Esmâ bint Mahzum'dur. Oğlu Amr, meşhur bir şairdi. Mekke yakınlarında yolculuk yaparken bineğinden düştü ve öldü. Bu hususta bkz. İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe, II, 297; el-Bağdâdî, II, 32.

[44] İsfahânî, I, 74.

[45] Cevad Ali, VII, 455; W. Montgomery Watt, *Muhammed fî Mekke, Asrî*, Beyrut 1052, s. 31.

[46] Tekili Du'ayne'dir. O Hevdeçteki kimsedir. O Sefer esnasında orada oturur. Bu hususta bakınız, Mecdüddin Muhammed Ya'kûb el-Firuzzebâdî eş-Şirâzî (h. 817/m. 1414), el-Kâmûsü'l-Muhît, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., s. 245.

veya yolları kestikleri zaman,^[47] erkeklerden daha çok kadınları esir almaya özen gösteriyorlardı. Çünkü kadınlar şereflerini koruyacağı ve esir alınan kadınla birlikte olduklarında, doğurduğu çocuk efendisine köle olacağı için kadınları esir almak için özel gayret sarf ederlerdi. Öncelikle o zamanlarda bir kadını esir almak, düşmanlarını aşağılamaktı. Daha sonra kadın, maddi ganimetti. Ayrıca Arapların savaş anlayışının temelinde çocukları ve kadınları korumak vardı.^[48] Bu nazarla bakıldığında kadınları korumak Arapların bir cesaretiydi. Birbirlerini “kadınları koruyan, kadınların kahramanı” gibi lakaplar veriyorlardı.^[49]

Anlaşılan kargalar taifesi fakir olduğu için kendilerini azat edemiyorlardı. Nadiren bir kişi kendini azat ediyor veya kişi kavminden dışlanıyordu. İşin aslı Sa'âlîkler fakir olduklarından ve kavimlerinin önem vermeyişinden dolayı onları kimse azat etmiyordu. Yine es-Süleyk b. es-Sekele'nin durumunda olduğu gibi, esir düşen kişinin kim tarafından esir edildiği ve esir düştüğü yer bilinmediği zaman esir olarak kalıyorlardı.^[50]

Köle tabakasının genel olarak kaynağı ve karga grubunun özel olarak kaynağı köle ticaretiydi. Bu ticaret ardı kesilmeyen savaşlardan dolayı düzenli bir hale gelmişti. Esirler çarşılarda satılıyordu. Zeyd b. Hârise^[51] ve Süheyb b. Sinân^[52] örneklerinde olduğu gibi bazen Arap yarımadasını yanı başındaki

[47] İsmâil b. Kâsım Ebû Ali el-Kâli el-Bağdâdî (h. 356/m. 976), *el-Emâlî*, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II, 271; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ali b. Muhammed et-Tirmizî eş-Şeybânî (h. 502/1108), *Şerhu Divânü'l-Hamâseti li Ebî Temmâm*, thk. Ahmed Şemseddîn, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 368.

[48] İsfahânî, XXI, 63; Abdülhalîm Hafnî, *Şiirü's-Saâlik-Menhecehü ve Hasâisüsühü*, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Kitâb, Kâhire 1987, s. 74.

[49] Ma'mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde et-Temîmî el-Basrî (h. 209/m. 824), *Nekâidü Cerîr ve'l-Ferzâdak*, thk. Halîl İmran Mansûr, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 198.

[50] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve's-Suârâ*, s. 281; Muhammed b. Ya'lâ el-Mufaddal ed-Dabbî el-Kûfî (h. 599/1202), *Emsâlü'l-Arab*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'r-Râidî'l-Arabî, Beyrut 1983, s. 61.

[51] Zeyd b. Hârise b. Şerahîl el-Kelbî Sahabedendir. Cahiliye döneminde kabilesine yapılan baskın sebebiyle esir edildi. Hz. Hatice onu satın aldı, evlenirken Hz. Peygamber'e hediye etti. Hz. Peygamber İslâm'dan önce onu evlat edindi. Hz. Peygamber onu çok sevdiğinden halasının kızıyla evlendirdi. İslâm'da seçkin sahâbelerdendi. Mu'te seriyyesinin emiriydi. O seferde şehit düştü. Bu hususta bkz. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, tsh. Âdil Ahmed er-Rufâî, *Darû İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye*, Beyrut 1996, II, 335; Bağdâdî, II, 306; ez-Ziriklî, III, 57.

[52] Süheyb b. Mâlik Nemir b. Kâsıt'tandır. O okçu Sahâbilerdendir. İslâm dinine ilk girenlerdendi. Babası cahiliye döneminin şöhretli kimselerindendi. Kavmi Müsul'da ikamet etmekteydi. Rûm ordusu kabilesine saldırı düzenlediğinde Süheyb küçüktü. Rum diyarına esir düşerek aralarında yaşadı. Bir müddet sonra Benî Kelb'ten birisi onu satın alarak Mekke'ye getirdi. Onu Abdullah b. Cüd'an satın aldı ve bir zaman sonra azat etti. İslam dini zuhur edince Müslüman oldu ve Bedir gazvesine katıldı. Medine'de h. 38/m. 659 yılında vefat etti. Bu hususta bkz. Muhammed b. Menâ İbn Sa'd (h.230/m.844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed b. Abdülkadir Atâ, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III, 169; Ebû Kasım

ülkelerden getiriliyorlardı. Süheyb b. Sinân'ı Abdullah b. Cüd'an satın aldı.^[53] Köleliğin diğer bir kaynağı da borcu olup ödeyemediğinden hür insanların köleleştirilmesi idi. Bunlar parayı veremedikleri için köleleştirilmişlerdi.^[54] Bu bilgiler gösteriyor ki, cahiliye döneminde çarşılar, pazarlar karga grubunun ve kabileden azledilen/ dışlanmış grubun (el-Halâ') oluşmasında da rol oynamıştır.^[55]

Karga grubunun önemli bir kaynağı da denk olmayan evliliklerdi. Kadınların hürler ve cariyeler olmak üzere iki türü vardı. Cariyelerin bazıları fahişe kadınlardı. Geriye kalan cariyelerin bazıları da hür kadınlara hizmetçilik yapıyorlardı ve hayvanları otlatıyorlardı. Arapların kimisi onlarla evlenirdi. Evlilik neticesinde çocukları olursa, çocuğun büyük iş başarması dışında, kendilerine nispet etmezlerdi.^[56]

Araplar şerefli olmaya önem verdiklerinden "Biz öyle bir milletiz ki cariyelerin bizden çocuk doğurmasından nefret ediyoruz" diyorlardı.^[57] Fakat bazı cariyelerle evleniyorlardı. İbn Habîb kitabında cariyeleriyle evlenen Araplarla ilgili listeler düzenledi ve özellikle Kureyşlilerle ilgili özel liste hazırladı.^[58] Toplum bu şekilde gerçekleşen nikâhın evliliğe denk olduğuna inanmıyordu. Bu tür evliliklerin meyvelerine özel isimler veriyorlardı. Arap erkeği ve cariyelerinin çocuğuna "hecîn" deniyordu.^[59] Onları bu şekilde kabilenin nesebine bağlıyorlar ve asıl neseplerine katmayı reddediyorlardı.^[60] Kabilenin asıl nesebine dahil edilmemesi iki olumsuz sebeptendir. Birincisi doğan çocuğun ve annesinin nesebinin saf olmayışı, diğeri ise çocuğun vücudunda taşıdığı siyahlıktır. Bu tür çocuklar kabileye dahil edilmez karga kölelerden sayılırlardı.^[61] Kabilenin tümü doğan çocuktan haberdar olmasına

Ali b. Hasan İbn Hibetullah b. Abdullah İbn Asâkir eş-Şâfi' (h. 571/m.1175), *Târihü Dımaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, XIV, 209; ez-Zirikli, III, 21.

[53] İbn Kuteybe, el-Meârif, s. 144; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, II, 224; Bağdâdî, II, 364.

[54] Corci Zeydân, *Târihü'l-Temeddümü'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kâhire 1935, IV, 20; Muhammed Mübarek Nâfi', *Târihü'l-Arab, Asrû ma kable'l-İslâm*, II, Kahire 1952, s. 78; Cevad Ali, VIII, 454.

[55] Hafnî, s. 4; Dellû, *Cezîretü'l-Arab*, s. 182.

[56] İsfahânî, XVIII, 83; Bağdâdî, I, 182.

[57] İbn Manzûr, XIII, 431.

[58] İbn Habîb, *el-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, tash. Hurşid Ahmed Fâruk, Dâiretü'l-Meârifü'l-Osmanî, Haydarabât 1964, s. 306, el-Muhabber, 54.

[59] El-Müberred, II, 302; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XVIII, 583.

[60] İsfahânî, VIII, 248; Ali el-Hâşimî, *el-Meratü fi's-Si'ri'l-Câhilî*, Matbuatü Meârif, Bağdad 1960, s. 249.

[61] Onlar el-Ebâid'tir. İbn Manzûr, I, 646;

rağmen, çocuğu diğer kölelerden farklı saymazlardı. Antere'de olduğu gibi hayatının bir kısmını köle olarak geçirenler çoktu.^[62]

Cariye evliliğine normal bir evlilik gibi saygın itibarla bakmamak normal bir anlayıştı. Çünkü cahiliye realitesine göre cariyeler genelde zina yapardı.^[63] Cariyeler Araplar nezdinde azgınlığı yani zina eden kadını çağrıştırırdı. Cariyelere hak verilmediği gibi hukukî muameleleri de tanınmazdı. Cariyelerin işi cinsellikten başka hiçbir şey değildi. Bir cariyenin kendilerinden çocuk doğurmasına sinirlenirlerdi.^[64] Bu nedenle cariyelerin çocuklarını reddederler, sadece çok iyi ve maharetli olanları neseplerine katarlardı.^[65]

Cariyelerin zor ve meşakkatli hayatları, siyahî çocuklarına olumsuz bir şekilde yansımaktaydı. Çocuklar babalarından daha fazla annelerine bağımlı kalmaktaydılar. Nitekim, İbn Seleke,^[66] İbn Zebîbe,^[67] İbn Nedbe^[68] ve diğerlerinde olduğu gibi, çocukların çoğu babalarına değil de annelerine nispetliydi. Örflerindeki kadın taassubu şüphesiz babaların, çocuklarını inkar etmesine götürüyordu. Bu çocuklar ilk zamanlarını annelerinin yanında geçirmişlerdi. Annelerinden başka hiç kimsenin onlara yardım etmeyeceğine inanıyorlardı. Onlar annelerine, anneleri de onlara taassup göstermişti.^[69]

Araplar ara sıra savaş esirleri (sebâyâlar) alırlardı. Çocuk edinmek istediklerinde kadın sebâyâları azat edip eş olarak alırlardı. Yalnız bu sebâyâlar eski kabilesini unutmazdı. Ne kadar zaman geçse de eski kavimlerine dönmek isterlerdi. Çünkü Arap kadınları aşağılanmaya dayanmaz ve sebâyâ olmayı hiç kabul etmezlerdi. Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Urve b. el-Verd'in kisasını anlatırken Urve'nin savaştan bir kadını esir aldığından bahsetti.^[70] O kadın ile

[62] Bağdâdî, I, 128; Dayf, *mine'l-Meşrik ve'l-Mağrib fî'l-Edeb*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1998, s. 22.

[63] Ebû Saîd Hasan b. Hüseyin es-Sekrî (h. 275/m.888), *Şerhü Eş'âr*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrec, Matbaatü Medâni, Kahire 1965, I, 46; Zebîdî, XVIII, 583.

[64] İsfahânî, VIII, 246; Huleyf, s. 40.

[65] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve's-Suâra*, s. 130; Bağdâdî, I, 129.

[66] Ebû Saîd Abdülmelik b. Karîb el-Esmâî (h. 216/m. 831) Fuhûlu's-Suâra, şerh. Muhammed Abdümün'im el-Hafâcî, Matbaatü'l-Menîrî, Kahire 1953, s. 27; Firüzzebâdî, *Tuhfetü'l-Ebîh fi-men Neseb ilâ Gayra Ebîh*, thk. Muhammed Salih eş-Şenâvî, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, s. 75; es-Suyûtî, *el-Müzeahir*, II, 431.

[67] Bağdâdî, I, 128.

[68] İbn Habîb, *Künye eş-Suârai ve'l-Elkâb*, thk. Muhammed Salih eş-Şenâvî, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, s. 32; İsfahânî, XVIII, 83.

[69] Huleyf, s. 114.

[70] Benî Kinâne'den bir kadındır. Adı Selma'dır. Künyesi Ümmü Vehb'dir. Urve onun kabilesine saldırdığı zaman onu aldı. Bu kadını Bekir'in nasibinden kendisine özel olarak aldı. Onu azad etti ve onun evinde yaklaşık on sene kaldı. Onun bir çocuğunu doğurdu. Şüphesiz onunla kalmak istiyordu. Ondan kendi ile kabilesi arasında bir tercih yapması istendiğinde

evlenip bir çocuk bir müddet kalmasına rağmen kadının fırsatını bulunca eski kavmini döndü.^[71] Kadının savaş esirliğinden (sebâyâlıktan) nefret etmesi, Arapların onlara kötü davrandığı anlamına gelmez. Aksine Araplar onlara ikramda bulunuyor ve diğer hanımlarıyla savaş esiri hanımlarını aynı evde tutuyorlardı.^[72]

Bu kargalar şerefli bir nesebe ait olmadıkları ve siyah oldukları için her zaman itaatsizlik gösteriyorlardı. Toplum da onlara zalim nazarıyla bakıyordu. Özellikle Sa'âlîklerin çoğu köle veya siyah renkteki Habeşistanlı cariyelerden oluştuğu için onlara bu şekilde davranıyorlardı. Halk, nesebi belli olmayan Teebbete Şerran,^[73] Şenferâ, Süleyk b. es-Seleke^[74] ve diğerlerine zulüm etti, sert davrandı. Onları babaları dışladılar. Kendilerinden olmadıklarını göstermek ve yükledikleri ayıbı kendilerine bulaştırmamak için onlara "Arapların Kargaları" demeye başladılar.^[75]

İslâm'dan önce bu gruplar zulme uğradıklarını hissediyorlardı. Çünkü onlar her zaman mahrum bırakılan, ihanet edilen ve şiddette maruz kalan kimselerdi. Fakir, ihanet edilen ve aralarındaki cesur kişiler de ayırmadan hepsi siyah olarak tasvir edilen bu tabaka, toplumun etrafında yaşadılar.^[76] Hatta bazıları kabilesini savunmak için katıldığı savaştan zaferle dönerken bile "siyahın oğlu", "Yemin ederim ki ancak bu siyahın oğlu savaşı kazandırdı." sözlerini duyarlardı.^[77] Bu sebeple renk sıkıntısı- daha önce sebeplerini bildirdiğimiz üzere- Arap toplumunda arka planında pek çok sebebin olduğu psikolojik bir sıkıntı idi ve insanların erken dönem içtimâi adalet taleplerinin yansımaysıydı.^[78]

Bir araştırmacı, kendilerini savunmak için her yola başvuran Arapların siyah kargalarının Sa'âlîk olmalarının birçok nedeni olduğuna işaret etti. Bunlar, kabilelerinin azarlamaları, cariyelerden doğdukları için babaların kendilerine nispet etmemeleri, fakirlik, mazlumiyet ve mağduriyet bellerini

kavmini seçti. Bu hususta bkz. İsfahâni, III, 74; Zeyneb Yûsuf Fevîz el-Âlemî, *ed-Derü'l-Menşür fi Tabakâti'l-Hadûr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz., s. 349 ve sonrası.

[71] İsfahâni, III, 74.

[72] Üsâme b. Mersed b. Ali İbn Münkız (h. 584/m. 1188), *el-Menâzil ve'd-Diyâr*, thk. Mustafa Hicazi, Darü İhyâu't-Turâsi'l-İslâmi, Kahire 1969, s. 94 ve sonrası.

[73] İsfahâni, II, 145.

[74] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve's-Suârâ*, s. 256; Bağdâdi, V, 445.

[75] Câhiz, *el-Hayvân*, I, 371; İbn Manzûr, I, 646.

[76] Ahmed Muhammed el-Havfi, *el-Hayâtü'l-Arabiyye mine's-Şiiri'l-Câhili*, Dâru Nehdetü Mısır, Kahire 1972, s. 271; Muhammed Mustafa Hadâre, *Dirâsetü fi's-Şiiri'l-Arabi Tahlil Zevâhir Edebiyat ve Şuâra*, Dâru'l-Meârif, İskenderiyye, 1970, s. 4.

[77] Bağdâdi, VIII, 248.

[78] Abduh Bedevî, *eş-Suarâ ve Hasâisihim fi's-Şiiri'l-Arabi*, Mektebetü'l-Arabi, Kahire 1973, s. 224.

bükmesidir. Toplum nazarında eşya ve mülk kabul edilen tabaka -Hayvan ile aralarında hiç fark yoktu- olarak görülüyorlardı. Hiçbirisinin neslinden, ehlinden ve vücudundan sorumluluğu yoktu. Efendinin kölenin mülkiyetinde olan ve sonradan kazandığı her şeyi almak, emirlere muhalefet edenini öldürmek, mülkiyetine aldığı kadınla engelsiz ve şartsız eğlenmek gibi tasarrufları söz konusuydu.^[79] Bu nedenle bazı kargalar efendisinden kaçmaya başladı. Efendisinin zulmünden kaçarak, Sa'âliklere katıldılar. Sa'âliklerin yolu onlara en yakın yoldu. Sa'âlikler bir çete gibi dağlara ve tepelere iltica ederdi. Yemek bulmak için insanlara ve yolda geçenlere eşkıyalık yaparlardı.^[80]

Kargalar, eşkıya çeteleri kurduktan sonra tehlikeli olmaya başladılar. Çeteler Sa'âlikten ve diğer grupların çocuklarından oluşuyordu. İbn Sa'd Hz. Muhammed (sav)'in Tihâme dağında^[81] yaşayan bir eşkıya grubuna mektup yazdığını işaret etti. Onlar eşkıyalık yapmaktaydılar. Çeşitli kabilelerden katılan insanların bir karışımıydılar. Özellikle efendilerinden kaçan kölelerden oluşuyorlardı. Hz. Muhammed (sav) onlara şu mektubu yazdırdı: Biliniz ki, iman edip namazı ikame ederseniz, zekâtı verirseniz, köleleriniz hür ve koruyup kollayıcınız Hz. Muhammed (sav) olacaktır. Aranızda bir kabileye nispet edilenler varsa, artık o kabileye geri gönderilmeyeceklerdir. Bulaştıkları bir cinayet veya gasp ettikleri bir mal varsa o sahibine aittir. İnsanların üzerinde borçları varsa kendilerine ödenir. Onların üzerinde zulüm ve düşmanlık söz konusu değildir.”^[82]

Neseplerinin zayıflığı kargaların hayatlarına büyük etki etmektedir.^[83] Teebbete Şerran Arapların kargalarından sayılan Antere ve başka kişiler gibiydi. Nesebi belli olmadığı için Sa'âliklere katılmıştı. es-Süleyk b. Seleke ve Habeşistanlı cariyeden doğan arkadaşlarının durumu da aynıydı. Eksikliklerinden dolayı ikinci plana atılmışlardı. Toplumda kaybettikleri

[79] Cevad Ali, IV, 555.

[80] Hafnî, s. 76.

[81] Yemen'den bir parçadır. Bunlar karışık dağlardır. Bu dağların başlangıcı Kızıl Deniz'dir. Bölgenin batısında Kızıl Deniz, doğusunda ise kuzeyden güneye kadar uzanan dağlar vardır. Burası Tihâme'nin yeri Şerce'den Aden'in sahiline kadar uzanan iki aşamalı yerdir. Doğusunda Medinetü Sa'de, Cüreys ve Necran; kuzeyinde Mekke ve Cidde güneyinde ise San'a vardır. San'a yirmi aşamalıdır. Bu hususta bkz. Ebû Ubeydullah b. Abdülaziz el-Bekrî el-Endülüsî (h. 478/m. 1094), *Mu'cem mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*, thk, Cemâl Talbe, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 13; Şihâbeddin Ebû Abdullah el-Ya'kut el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (h. 626/m.1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, thk, İhsân Abbâs, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, II, 74.

[82] İbn Sa'd, I, 213.

[83] Suyûtî, II, 368.

gücü göstermek istediler. Sa'âliklere katılarak ve eşkıyalık yaparak intikam almaya niyetlendiler.^[84]

Sa'âliklerin arasında nadir de olsa hür Araplar olabilmekteydi. Sa'âliklerin çoğu genelde kabilelerinden uzaklaştırılmış veya kendileri kabilelerinden ayrılmış köle tabakasındandı. Süleyk b. es-Seleke, Teebbete Şerran, Şenferâ ve diğerlerinin siyah rengi her daim galip geliyordu. Arkadaşlarına her zaman köle olduklarını söylüyorlardı. Köleliğin zilletini ve fakirliğin zorluğunu hissediyorlardı. Bu taife toplumdaki bütün gruplar gibi yaşamak istiyordu. Fakat toplum onlara izin vermiyordu.^[85]

Şüphesiz Sa'âliklerin çoğu içinde buldukları sıkıntılardan şikâyet ediyorlardı. Yalnız tarih onlara özen göstermedi. Toplum sadece beğendiği kişilerin tarihine özen gösterdi. Süleyk b. es-Seleke şu sözleri söyledi: "Ben zayıf olsaydım, köle olurum. Kadın olsaydım, cariyeye olurum. Ey Allah'ım! Hayal kırıklığından sana sığınırım. Heybete gelince ben kimseden korkmam."^[86] Getirdiği yetenek ve değerden dolayı Süleyk kendisini tarihe yazdırdı.^[87]

Büyük ihtimalle Antere b. Şeddâd'ın Sa'âlik olmasını engelleyen tek şey babasının onu soyuna kabul etmesidir. Antere güçten, nefsin izzetinden, zilletin uzaklaşmasından, Sa'âliklerin dağa çıkarak elde ettikleri güçlülere tahsil etmişti.^[88] Babası nesebine kabul etmeseydi o da zillete, zulme boyun eğecekti. O zamanda Sa'âliklere katılmaktan başka çaresi olmayacaktı.^[89] İslâm'dan önce bütün Arap kargaları Antere'nin eline geçen fırsatı elde edemediler.^[90]

Kargalar grubu bu zelil hayatı reddettiler. Toplumun kendilerini zelil ve hakaret edici tavırlarına isyan ettiler. Çünkü onların da kendilerine yapılanlara karşı koyacak bir nefsi, efendisine karşı isyan bayrağını kaldıracak

[84] İbn Habîb, el-Muhabber, s. 308; el-Müberred, s. 310; el-Âmidî, s. 202.

[85] Hadâre, s. 4 ve sonrası.

[86] İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve'ş-Şuârâ*, s. 265; es-Seâlibî, I, 106; Humeyd Adem Suveynî- Kâmil Saîd İvâd, *es-Süleyk b. Seleke- Ahbâruhu ve Eş'âruhu*, Matbaatü'l-Ânî, Bağdâd, s. 13.

[87] Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *fî Târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dârü'n-Nehdet, l-Arab, Beyrut 1976, s. 35; Hafnî, s. 76.

[88] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 46.

[89] İsfahânî, VIII, 148; Bağdâdî, I, 128.

[90] Huleyf, s. 112; Zekeriyâ Beşir İmâm, *Mekârime'l-Ahlâk İnde'l-Arab kable'l-İslâm*, Mektebetü Vataniyye es-Suûdiyye, Hurtûm trz., s. 54; Edîb Ferhât, *Antare el-Hakîkî*, Mecelletü İrfân, II, Beyrut 1964, s. 205.

kuvveti vardı. es-Saâlebî onları “Cesur siyah insanlar”^[91] ve Ebû'l-Ferec el-İsfahânî Teebbete Şerran'ı “Cesur bir hırsız.” olarak nitelendirir.^[92]

Muhakkak ki, cesur kargalar kabiledaki güçlülerin durumuna karşı çıktılar. Kabilenin kendilerine dayattığı zelil hayatı reddederek kabilenin himayesinden normal hayata koştular. Tabiat onlara toplumun ayıp olarak gördüğü rengi vermişti. Şerefli, hür ve vücudun gücüne dayanan bir hayatı yaşamak için belli üsluplarla kabilelerinden yollarını ayırdılar. Onlar sadece haklarını kazanmak istiyorlardı. Kargaların bazıları kabileye bağlılığını itiraf etmiyorlardı ve hangi kabileden olduklarını bile söylemiyorlardı. Zaten kargaların kabile asabiyetinde hırslı davranmalarını gerektirecek bir durum yoktu çünkü hiçbirisi kabilenin bir ferdi kabul edilmiyorlardı.^[93]

Bunlarla birlikte bu kargaların bazıları bir açıdan çok yetenekli görünüyorlardı. Kabile kendisini savunmada onların bireysel önderliklerini hissedirdi. Kabileler faydalı olacağını düşünür ve kendilerine yaklaştırmaya çalışırdı. Antere'de olduğu gibi onlarda Kabilenin temel işlerini yaparlardı.^[94]

Kabile toplumundaki fertlerin kan bağıyla birbirlerine bağlı olduklarını düşünen cins unsuruna inanmayan Kargalar, kölelerin kabilelerdeki durumunu kabul etmediklerinden her zaman Sa'âlik hareketine sıcak bakıyor, köleliğe isyan eden kişilerle destekliyorlardı. Böylece niyetlerini açıkça belli ediyorlardı. İslâm'dan önceki asırda Teebbeta Şerran gibi insanlar hayatını Sa'âlik hareketine adadılar.^[95] Hayal ile hakikatin karışımını efsane gibi gösterilen bazı kargalar da Arap milletinin içinde yaşadılar.. Böylece gerçek ile vehim birbirine karıştı. Siyah kölelerin isyanı hürriyet ve eşitlik içindi. Şenferâ ve arkadaşları eşkıyanın şahsiyetinde, hırsızlıkta ve saldırmakta hayatın devam kaynağını ve intikam almanın yolunu görüyorlardı.^[96]

Kargalar kendilerinin ve ailelerinin küçük görülmesine sebebiyet veren siyah renklerini hissedince şanslarına lanet ediyorlardı. Toplumdaki haksızlıklara ses çıkararak haklarını elde etmeleri zordu. Onların önünde sadece Sa'âliklere karışıp topluma silah çekme zamanı gelmişti. Daha düzgün bir ibareyle teyzelerini ve onun akrabalarını hizmetçilik yaparken gördüğünde “Bu işler her gün benim saçlarımı beyazlattı.” diyen Süleyk b. es-Seleke hadisesinde olduğu gibi kargaların yaşadıkları sabrını taşırılmış ve etrafındakilere

[91] es-Seâlibî, 87.

[92] İsfahânî, XXI, 148.

[93] et-Tebrizî, *Şerhü Divânü'l-Hamâset*, I, 60; Huleyf, s. 117.

[94] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve's-Şuârâ*, s. 130; İsfahânî, VIII, 239; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 391 ve sonrası.

[95] İsfahânî, II, 379 ve sonrası.

[96] İbn Kuteybe, *eş-Şiir ve's-Şuârâ*, s. 256; el-Bağdâdî, V, 445.

silah olarak dönmüştü.^[97] Bu zilleti sonlandırmak için Sa'âlik olmaktan başka bir şey kalmamıştı.^[98]

Kargaların haberleri kabilelerinin yaptıkları karşısında hayatta kalabilmek için onların zorbalığa ve tehlikeye başvurdıklarına işaret etmektedir. Çünkü anneleri siyah olduğundan kabilelerin arasında yaşamıyorlardı. Kabilelerinden ayrılarak tehlikeli yollara başvurmaya başladılar. Cesaret ederek ve ilerleyerek durumlarını değiştirdiler. Aralarında azimli olmayan ve aciz olan kişileri üzüntüye dalıyordu. Ölene kadar zulümle günlerini geçirmeye ediyorlar, kollarındaki kelepçeyi kıramıyor veya toplumun hapisanesinden kaçamıyorlardı.^[99]

Kargaların önünde iki yol vardı. Birincisi güç yolu yani kabile onların güçlerini kabul ettiğinde ve güçlerinden faydalanmak istediğinde kabilelere katılmalarından ibaretti. Diğeri ise Sa'âliklerin yoluydu. Bu yol Süleyk b. es-Seleke ve arkadaşlarının yaptığı gibi onlara esir olmadan gidilecek en yakın yol idi ve Sa'âliklerin amaçlarını gerçekleştirmek için gitmeleri gereken yoldu.^[100]

Kargalar taifesi Sa'âlik grubunun yanında oldu. Topluma muhalif olan bu iki grup birlikte toplumdaki adaletsizliğe karşı çıkmaya çalıştılar. el-Halâ grubunun dışlandığı gibi toplum onların yasalara tabi olmasından ve onları savunmadan vazgeçerek dışlamıştı. Kargalar ve el-Halâlar çeşitli kabilelerden geliyorlardı. Arapların Sa'âlikinde çete olarak toplanmışlardı. Kabilenin taassubuna isyan etmişlerdir. Çalmanın ve saldırmanın mezhebine taassup etmeye inanıyorlardı. Toplumdaki diğer insanların yaptığı gibi yaşamak için gerekli olan güçlerine itimat ediyorlardı.

Sonuç:

Sa'âlik, tek bir grup değildi. Birkaç gruptan oluşmaktaydı. Coğrafi şartlar, iktisadî ve içtimaî durumlardan dolayı birkaç gruptan oluşuyorlardı. Siyasî durumlar da Sa'âliklerin gruplarının oluşmasına ve devam etmesine etkisi olmuştur. Çünkü siyasî, coğrafi, iktisadî ve içtimaî durumların değişmesi farklı grupların oluşmasına neden olmuştur.

[97] Bedevî, s. 224; Huleyf, *er-Revâi' mine'l-Edebi'l-Arabî'l-İslâmî*, el-Mevlisü'l-A'lâ, Beyrut 2001, s. 442.

[98] El-Müberred, I, 310; Süveynî, s. 13.

[99] Huleyf, *eş-Şuarâu's-Saâlik*, 72; Selmân Dâvud el-Gargûlî- Cebbâr Ta'bân Câsim, Şiirü Teebbete Şerran, Matbaü'l-Âbâb, 1973, s. 19.

[100] Seyyid b. Ali el-Mersufî (h. 285/m. 898), *Rağbetü'l-Emel min Kitâbi'l-Kâmil*, Dâru Nehdetü Mısır, Kahire 1928, V, 17; Tebrizî, I, 378

Kargalar, İslâm'dan önce Arap yarım adasında meydana gelen Sa'âlik tabakası içerisindeki üç gruptan birisidir. Kargalar taifesi Habeşistanlı siyah kadınların doğurduğu siyahî çocuklardan oluşmaktaydı. Babaları onları dışlamıştı. Renklerinden dolayı doğumlarını kusur olarak algıladıkları için onları kendilerine nispet etmezlerdi. Hakir görmek için onları annelerine nispet ederlerdi. Bu nedenle onlara Arapların kargaları diye söylenmişlerdir. el-Halâ' (eş-Şuzâz) taifesi çok fazla suç işledikleri için kabilelerinden dışlanmışlardı. Başka bir grup ise Habeşistanlı kölelerden oluşmaktaydı. Onlar Sâ'îkeyi profesyonel olarak öğrenmişlerdi.

Karga Sa'âliklerin grubu abid tabakasının içindeydi. Bu tabaka İslâm'dan önceki Arap sosyal hayatında var olan tabakalardan biriydi. Kabile toplumunun en düşük tabakasıydı. Süt sağmak ve hayvanların memelerini bağlamak gibi hür insanın yapamadıkları hizmetleri yapıyorlardı. Bu nedenle Arapların kargaları Aristokratik Arap toplumunda her şeyden mahrumdu. Hayatları zilletten ibaretti. Araplara hizmet etmelerine ilaveten dans, ederler şarkı, söylerler, küfre maruz kalırlar ve siyahlıkla ayıplanırlardı.

Bu kargalar siyah renkli olduklarından ve şerefli bir nesebe sahip olmadıklarından isyan etmeye başladılar. Toplum onlara zül eden bir bakışla bakıyordu. Özellikle Sa'âlikler abidden yada Habeşistanlı siyah cariyelerden oluştuğu için toplum onlara sert davrandı. Onları ve babalarını dışladı. Toplum ayıbı kendisine bulaştırmasın diye onları kendisine tabi tutmuyordu. Toplum suçunu kat kat yaparak onlara "Arapların kargaları" demeye başlamıştı.

Kaynaklar

- Ali, Cevad, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru's-Şuûni's-Sekâfi, Bağdâd 1993, VII.
- el-Kâlî, İsmâil b. Kâsım Ebû Ali el-Bağdâdî (h. 356/m. 976), *el-Emâlî*, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II.
- el-Âmidî, Hasan b. Bişr b. Yahyâ (h. 370/ m. 980), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk: Abdüssettâr Ahmed Ferâc, Darû İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1961.
- el-Aselî, Hâlid, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, takd. İmâd Abdusselâm Raûf, Dâru's-Şuûni's-Sekâfi, Bağdâd 2002, I.
- el-Askalânî, Şihâbeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer (h. 852/ m. 1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Darû'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut trz.
- Atvân, Hüseyin, *el-Mevsûatü't-Târîhiyye li'l-Asreyn el-Emevî ve'l-Abbâsî- eş-Şu'arâu's-Sa'âlik fî'l-Asr'l-Abbâsiyyü'l-Evvel*, Dâru'l-Cehl, Beyrut, 1972, Cilt: 2.

- el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer (h. 1093/ m. 1682), *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâb Lisanü'l-Arab*, thk: Abdüsselam Muhammed Hârun, Mektebetü 'l-Hâncî, Kahire 1997, VIII.
- el-Bedevî, Halîl, *Uzmâ' ve Meşâhîr*, Dâru Üsâme, Ummân 1999.
- el-Bekrî, Ebû Ubeydullah b. Abdülaziz el-Endülüsî (h. 478/m. 1094), *Mu'cem mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*, thk, Cemâl Talbe, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (h. 255/m. 868), *el-Hayvân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I.
- _____, *Resâilü'l-Câhız*, thk: Abdusselam Muhammed Hârun, Mektebetü 'l-Hâncî, Kahire 1964.
- ed-Dabbî, Muhammed b. Ya'lâ el-Mufaddal el-Kûfî (h. 599/1202), *Emsâlü'l-Arab*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1983.
- Dayf, Şevkî, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî-Asru'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1977.
- Dellû, Burhaneddin *Musâhametü fî Eâdetü Kitâbetü't-Târîhi'l-Arabî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut 1985.
- ed-Dineverî, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Müslîm İbn Kuteybe (h. 276/ m. 879), el-Meârif, Darû İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1970.
- Duyûb, Vâil, *Hareketü's-Sa'leketi ve'n-Niza'ati'l-İctimâi'l-İştirâkiyye*, Mecelletü Ma'rife, sayı: 407, yıl: 36, Dımaşk 1996.
- Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Yûsuf b. Dâvud, *el-İklîl*, Dâru's-Selâm, Bağdâd 1931; VIII.
- el-Ensârî, Cemaleddin Ebû'l-Fadl Mükerrrem İbn Manzur (h.711/m. 1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Beyrut, Beyrut 1956, I, 647; el-Bağdâdî, I.
- el-Esmâî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Karîb (h. 216/m. 831) Fuhûlu's-Şuâra, şerh. Muhammed Abdümün'im el-Hafâcî, Matbaatü'l-Menîrî, Kahire 1953
- Habîb en-Neccâr, Muhammed, *Hikâyâtü's-Şüttâri ve'l-Ayyârîn fî'l-Turâsi'l-Arabî*, Dâru'l-İnmâ', Kuveyt trz.
- el-Hamevî, Şihâbeddin Ebû Abdullah el-Ya'kut er-Rûmî el-Bağdâdî (h. 626/m.1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, thk, İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Hafnî, Abdülhalîm, *Şîrü's-Sa'âlik-Menhecehü ve Hasâisüsühü*, el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Kitâb, Kâhire 1987.
- el-Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed Abdü'l-Mün'im (h. 727/m. 1326), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Ahbâri'l-Aktâr*, Beyrut 1984.
- Huleyf, Yûsuf, *eş-Şuarâu's-Sa'âlik fî'l-Asri'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed b. Abdülmelik (h. 213/m. 828), *es-Sîretü'n-Nebevî*, thk. Mustafa es-Sakâ ve Arkadaşları, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.

- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî (h. 321/m. 933), *Cemheretü'l-Lugât*, thk: İbrahim Şemseddîn, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I.
- İbn Habîb, Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (h. 245/m. 859), *el-Muhabber*, el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut trz.
- _____. *el-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, tash. Hurşîd Ahmed Fâruk, Dâiretü'l-Meârifü'l-Osmanî, Haydarabât 1964
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed b. Saîd b el-Endülüsî (h. 456/m. 1063), *Cemheretü Ensâbü Arab*, Darû'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 2003.
- İbn Kesîr, İmâdüddin İsmâil b. Amr el-Kureşî ed-Dımaşkî (h. 774/m. 1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü Meârif, Beyrut 1966, II.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Menîa (h.230/m.844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed b. Abdülkadir Atâ, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbn Münkız, Üsâme b. Mersed b. Ali (h. 584/m. 1188), *el-Menâzil ve'd-Diyâr*, thk. Mustafa Hicazî, Darû İhyâu't-Turâsi'l-İslâmi, Kahire 1969.
- İbn Sellâm, Muhammed el-Cumahî (h. 231/m 845), *Tabakâtü Fuhûlu's-Şuarâ*, Şerh: Mahmud Muhammed Şakir, Dâru'l-Medenî, Cidde 1980.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Endülüsî (h. 458/m. 1065), *el-Muhassas*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut trz., VII.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebû Saâdâtü'l-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (h. 606/1209), *en-Nihâyetü'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk: Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Dâru İhyâu'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut 1963, II.
- el-İsfahânî, Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Ragîb (h. 503/m. 1109), *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şuarâ ve'l-Belağâ*, Tehzib: İbrahim Zeydan, Matbaatü Hilal, Kahire 1902, IV.
- el-İsfahânî, Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Ferec el-Kureşî el-Emevî, *el-Egânî*, şerh: Ali Mihnâ-Semîr Câbir, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, VIII.
- el-Kâlî, İsmâil b. Kâsım Ebû Ali el-Bağdâdî (h. 356/m. 976), *el-Emâlî*, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II.
- Kürt Ali, Muhammed, *el-İslâm ve'l-Hadâratü'l-Arabiyye*, 3. Baskı, Kahire 1978, I.
- Metz, Adam, *el-Hadâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fi'l-Karnî'r-Râbii'l-Hicrî ev Asri'l-Nehdeti fi'l-İslâm*, trc: Muhammed Abdü'l-Hâdî, Darû'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1967.
- el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd en-Nahvî (h. 285/ m. 898), *el-Kâmil fi'l-Lugât ve'l-Edeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, I.
- Nureddîn, Hüseyin Ca'fer, *Mevsûatü's-Şuarâi's-Saâlik- es-Sa'leketü ve's-Şi'rü fi'l-Mizân*, Dâru İrşâd, Beyrut 2007, I.

- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil (h. 429/m. 1037), *Letâifü'l-Meârif*, thk. İbrahim el-Abyârî-Hasan Kâmil es-Safrâfî, Dâru ahyâü'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut 1960, II.
- _____, *Semâratü'l-Kulûb fî'l-Medâfi ve'l-Mensûb*, şerh: Halid Abdünnebî, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir (h. 911/m. 1505), *el-Müzhîr fî Ulûmi'l-Luġat ve Envâihâ*, thk: Fuad Ali Mansur, Darû İh-yâü'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire trz.
- et-Tirmizî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî (h. 502/1108), *Şerhu Divânü'l-Hamâseti li Ebî Temmâm*, thk. Ahmed Şemseddîn, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Watt, W. Montgomery, *Muhammed fî Mekke, Asrî*, Beyrut 1052.
- ez-Zebîdî, Ebû Feyd Muhammed Murtaza el-Hüseynî (h. 1205/m. 1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Ali Şîrî. Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, II.
- Zeydân, Corci, *Târîhü't-Temeddünü'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kâhire 1935, IV.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el'İlâm Kâmûs ve Terâcim li Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 2005, IV.

